

П. СЕЛГЕЙ

ПИТОМЕ І ЧУЖЕ В ТЕРМІНОЛОГІЇ: ГАРМОНІЯ ЧИ КОНФЛІКТ?

Науковий стиль, як жоден інший, багатий на слова іншомовного походження. І це зрозуміло: наука — явище міжнародне, тож вони є одним із найважливіших джерел поповнення термінології (*електрон, синус, вітамін, монтаж, реакція, автаназія*). Друге важливе джерело — терміни, утворені на власній основі (*корінь, пізнання, коло, тиск, вісь, теплообмін, жаротривкість*). Тобто, в науковій лексиці співіснують чуже й питоме, інтернаціональне й національне. Перший складник єднає її з міжнародними стандартами, другий виявляє її самобутність, зберігає народний характер. Доведено, що для повноцінного розвитку термінології важливо дотримуватися рівноваги цих двох складових, тобто враховувати як зарубіжні здобутки, так і національні традиції. Отже, в українській мові на рівноправних засадах мають побутувати терміни як запозичені із західноєвропейських мов чи утворені з греко-латинських елементів, так і посталі на ґрунті питомих (слов'янських) словотвірних засобів. Нехтування тієї чи іншої складової може зашкодити усталенню термінології, порушити її органічність, загальмувати розвиток наукового стилю.

Утім, і без спеціальних підрахунків неважко бачити, що сучасні наукові публікації переобтяжено невиправданими терміно-

логічними запозиченнями. Інтернаціональна складова в них надмір переважає, а то й витісняє національну.

Один із виявів цього — свідомо заміна загальноживаної слов'янської лексики не-слов'янськими відповідниками. Питомі слова, що раніше займали в мові науки своє природне місце, нині виштовхуються до пасивного словника: *обмежувати* → *лімітувати*; *продовжувати* → *продовжувати*; *мітка*, *показник* → *маркер*; *однорідний* → *гомогенний*; *доречний, слушний, істотний, притаманний* → *релевантний*; *часовий* → *темпоральний*; *прихований* → *імпліцитний*; *явний, виражений, висловлений* → *експліцитний*; *довільний* → *арбітрарний*; *усувати* → *елімінувати*; *причиновий* → *каузальний*; *виражати* → *артикулювати*; *висловлювати* → *вербалізувати*; *виявляти* → *маніфестувати*; *осмислювати* → *концептуалізувати*; *можливий* → *евентуальний*; *змінний, мінливий* → *варіабельний*; *сприйняття* → *рецепція*; *розподілення* → *стратифікація*.

Другі слова видаються органічними для англійського тексту, де їхні корінь і лексичне значення здебільшого прозорі. Але живосилом притягнуті в українську мову, вони втрачають цю органічність і набирають вигляду «стороннього тіла». Читачеві доводиться подумки перекладати ці тер-

© СЕЛГЕЙ Пилип Олександрович. Кандидат філологічних наук. Старший науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (Київ). 2007.

міни рідною мовою, тобто виконувати роботу за автора. Тим-то сучасний науковий жаргон за його лексичне наповнення жартома (але небезпідставно) називають латинським діалектом української мови або ж «українглишом».

Деякі фахівці, вичитавши в іноземній літературі нові терміни, не обтяжують себе пошуками рівнозначників у рідній мові, а починають штучно переносити слова з однієї мови в іншу. Ніж розбудовувати питому термінологію, гадають вони, простіше використати готові англійські слова, злегка їх слов'янізувавши (тут, як видно, відбувається своєрідне заощадження розумових зусиль, простіше кажучи, розумові лінощі). І виринають в українському тексті: *локуція* (тобто *розмова*), *мутуальний* (*взаємний, обопільний*), *облігаторний* (*обов'язковий*), *евідентний* (*очевидний*), *партисипатор* (*учасник*), *акцептант* (*приймач*), *перпетуальний* (*вічний, безконечний*), *посибілятивний* (*можливий*), *пробабілятивний* (*імовірний*), *стипулятивний* (*обумовлений, причиновий*), *суплетивний* (*додатковий*), *субтракція* (*відняття, відбирання, видалення*), *інтерація* (*взаємодія*), *девайс* (*пристрій*), *інжиніринг* (*розробка*). Чи стануть ці словеса окрасою нашої наукової мови — дуже сумнівно, зате безсумнівно, що вони розхитують літературну норму і посилюють термінологічний різнобій.

Чому лавина запозичень дедалі сильніше захльостує українську наукову мову? Коли для запровадження чужих термінів є вагомі підстави? Чому іншомовні слова декому видаються зручнішими за питомі?

Насамперед слід визнати, що англомовна термінологія є міжнародною, узвичаєною серед зарубіжних фахівців. Цей довід особливо важить тепер, коли постколоніальна Україна усвідомлює себе частиною Європи, наздоганяє цивілізовані країни в економіці й культурі, переймає в західних народів їхні науково-технічні здобутки. Дедалі більше співвітчизників отримує доступ до

новітніх інформаційних технологій. І те, що наша наукова мова вирівнюється за міжнародним стандартом, а чимало прогалин у її терміносистемах заповнюється шляхом запозичень, на перший погляд, видається цілком закономірним.

Чуже слово однозначне, його семантика конкретніша і чіткіша, воно вносить новий смисловий відтінок, який важко передати питомим аналогом. Наприклад, процес переведення військових підприємств на випуск цивільних виробів у економічній науці зветься *конверсією*. Якщо замість нього вживати іменники *перетворення* чи *зміна* (відповідники лат. *conversio*), то зникне спеціалізований відтінок значення, адже семантика слов'янських слів ширша і розмитіша. Отже, запозичення усувають синкретичні значення, дають змогу відмежовувати наукову думку від ненаукової.

Раціональне зерно тут є, але, гадаємо, його не варто перебільшувати. Насамперед тому, що наукова думка має сама себе відмежовувати — не стільки зовнішньою формою, скільки внутрішнім змістом, не так лексичною оболонкою, як глибокою науковою сутністю. Інша річ, коли цієї сутності бракує, тоді й справді стає зручно приховувати банальності в малозрозумілій термінології.

Відмову від питомого термінотворення часто пояснюють і тим, що слов'янський корінь своїм прозорим походженням викликає непотрібні асоціації. Тоді як неслов'янський корінь, маючи неясне походження, жодних семантичних зв'язків за собою не тягне, в утвореному на його основі терміні немає зайвих смислових чи образних нашарувань (пор. *ворожнеча* — *антагонізм*, *зубожіння* — *пауперизація*, *невплата* — *дефолт*, *обмацування* — *пальпація*). Тобто, латинські й англійські слова деяким нашим ученим здаються більш ученими, ніж українські.

Проте ці побоювання здебільшого безпідставні й надумані. У науковому контексті питомі слова автоматично сприймаються у своєму другому — термінологічному — значенні (пор. численні приклади: *безхребет-*

ні, білок, відміна, вузол, гніздо, ключ, крива, крило, матерія, міхур, палець, прокат, речовина, ринок, родина мов, ссавець, тіло, тканина, хвиля тощо). Коли науковці вживають термін у фаховому спілкуванні, побічні асоціації для них просто не існують. Метафора не тільки не перешкоджає функціонуванню терміна, а, навпаки, здатна краще передати суть поняття, робить терміни зрозумілішими і полегшує сприйняття фахової літератури.

Про марність цих побоювань свідчить і той очевидний факт, що самі англомовні науковці воліють не вдаватися до запозичень, а утворюють нові терміни переважно на базі внутрішніх засобів, дарма що неологізми зовні збігаються з розмовною лексикою. Так, у свідомості англомовного вченого мирно співіснують два значення іменника *verification* — загальнономовне «перевірка» і термінологічне «підтвердження (фактами, практикою)». Американській психології аж ніяк не заважає те, що назва одного з чільних її напрямів *behaviorism* буквально означає «поведінкознавство». Англомовні економісти зовсім не сприймають термін *marketing* як «базарювання», хоча в іменнику *market* первісним значенням є саме «базар, ринок», а «продаж, збут» — похідні. Природно сприймаються в науковому тексті такі, наприклад, прозорі за походженням терміни, як *approximation* «апроксимація» (букв. «наближення»), *liquid* «ліквідний» (букв. «рідкий, текучий»), *diffusion* «дифузія» (букв. «поширення»), *grant* «наукова субсидія» (букв. «дарунок»). Англомовних користувачів обчислювальної техніки нітрохи не бентежить, що в їхній мові *computer* має пряме значення «лічильник, обчислювач», *scanner* — «пильний споглядач», *server* — «подавальник; таця», *site* — «місце; будмайданчик», *driver* — «водій, кучер; русій», *chip* — «тріска», *display* — «показ, виставка», *chat* — «балачка», «*Windows*» — «вікна», «*Word*» — «слово», «*Fine Reader*» — «хороший читач». (Так само й українці ніколи не сплутають значення слів *миша*,

собака, вікно, вірус, папка, кошик, меню, ключ, провідник, робочий стіл, завантажувати, зависати, коли їх ужито в комп'ютерному контексті.) Цей перелік неважко продовжити на матеріалі будь-якої терміносистеми. Тож не дивно, що в галузях, які нині бурхливо розвиваються (молекулярна біологія, генетика, електроніка й обчислювальна техніка, інформатика, авіація, соціологія, економіка та фінанси, когнітивна і соціальна психологія), англійська мова розвиває власну термінологію.

Стилістичний аналіз окремих наукових текстів показує, що вживання чужих слів часто-густо впливає не з потреби точно передати наукові істини, а набуває самодостатнього характеру — запозичення задля самого запозичення. Такі автори не вміють чи не хочуть перекладати, цураються питомої лексики, хочуть показати свою «оригінальність». У науковому жаргоні непотрібні запозичення надають викладові штучної наукоподібності. Будучи заповоненим якоюсь англоманією, дехто з науковців мислить словами рідної мови, а пишучи, нашпиговує текст англіцизмами. Практика постійних заміन узвичаєних слів чужими наводить на хибну думку, ніби англійська — найдосконаліша й найкультурніша мова, ніби сучасні ідеї можна висловлювати тільки нею.

До зайвих запозичень учені та культурні діячі різних народів ставилися загалом неприхильно. Вони підкреслювали інтелектуальну залежність любителів чужоземного, їхнє невміння думати самостійно, брак критичності та творчого підходу. Ось лише деякі оцінки. Український економіст К. Воблій: «У молодих авторів спостерігається інколи намагання насичувати свою мову іншомовними словами. Цим гадають надати своїй праці «ученості». Це глибоко помилковий погляд» [1]. Український фізик А. Наумовець: «На жаль, ми є свідками бездумного й масованого впровадження іншомовних (переважно англійських) термінів навіть у тих випадках, коли для

них було б зовсім неважко знайти прості й точні вітчизняні відповідники. [...] З погляду іноземців це може розглядатися як фактичне визнання меншовартості, нерозвиненості української мови. Прикро, що філологічна наукова спільнота (і не тільки вона, звичайно), на мій погляд, дуже слабо протидіє цьому ганебному явищу» [2]. Російський логік С. Поварнін: «Чим більше хтось говорить без потреби іноземні слова, тим імовірніше, що він не здатен до самостійного мислення» [3]. Польський прозаїк Я. Парандовський любительів запозичень називав «герольдами загального занепаду інтелектуальної культури» [4], а його співвітчизник С. Лець, відомий майстер афоризму, запропонував одинадцять заповідей — «не чужослов!».

Сильного англомовного впливу зазнають тепер майже всі стилі української мови, але в науковому він відчувається чи не найбільше. Співвідношення чужих і питомих термінів стрімко змінюється не на користь останніх.

Словники не встигають фіксувати нові запозичення, і коли читач, який не знає добре англійської, натрапляє в українському тексті на незрозумілі терміни, він опиняється у безвиході.

Нині економіка й культурне життя України, як і решти країн, невідвратно глобалізуються. Ці процеси підтримують поступ української мови, розширюють її інформативні потужності, але водночас — розхилюють літературну норму й дестабілізують мовне життя. Українська мова починає розвиватися ніби «в тіні» англійської. Слов'янські корені останнім часом якщо не припинили, то помітно сповільнили своє зростання, префікси й суфікси обслуговують здебільшого запозичені корені. «Самоусунувшись» від процесів термінотворення і ставши пасивним споживачем чужих слів, наша наукова мова, по суті, пориває з тим, що загальнонаціональна мова нагромаджувала століттями. Багатющі виражальні можливості, відшліфовані під пе-

ром українських художніх класиків, лишаться в ній незужитими й незапитаними. Коли мова покірливо переймає вироблене іншою мовою, вона втрачає здатність до саморозвитку. Запозичення, хоч і збагачують мову, хоч і розширюють її словник, але водночас притлумлюють її внутрішні сили та можливості. І тоді збагачення парадоксальним чином обертається на збіднення.

Звісно, при термінотворенні не можна обійтися лише власними ресурсами. Науці практично невідомі мови, які не зазнавали б зовнішніх впливів. Та не забуваймо, що чужі слова — не єдиний засіб позначати нові поняття. Крім зовнішніх, є ще й внутрішні типи називних засобів: це і творення нових питомих слів, і метафоризація вже наявної лексики, й утворення словосполучень. На жаль, у наші дні, заповнюючи термінологічні прогалини, до цих ресурсів удаються дуже рідко. Це спричинює застій у розвитку питомого словотворення, воно втрачає гнучкість і динаміку, потроху робиться творчо неспроможним.

Можуть зауважити: англомовний світ випереджає решту країн у культурному й економічному розвитку, англійською мовою викладають безліч винаходів і відкриттів, нею оприлюднюють три чверті наукових досліджень. Тож не дивно, що переважна більшість нових термінів виникає в англійській мові й далі поширюється по всьому світові, потрапляючи і в українську. Переймаючи з-за кордону передові науково-технічні й культурні здобутки, ми закономірно переймаємо і їхні назви. Адже ці назви вже готові, а власні відповідники треба ще видумувати, утворювати, запроваджувати, та ще й без певності, що вони прищепляться. А переймаючи інтернаціональні терміни, ми маємо гарантію, що їх правильно зрозуміють. Отож чи потрібні в добу глобалізації заклики до пуризму — прагнення спиратися в мовному розвитку на власні джерела? Чи не зашкодить нашій термінології штучна самоізоляція у вузько національних рамках?

Потуги відгородитися від будь-яких запозичень справді безперспективні, антинаукові та шкідливі. Питомі варіанти не можуть надаватися абсолютно на всі випадки, тож запозичення — об'єктивна необхідність, явище природне і нормальне. Багато чужих слів добре вписалися в українську мову, розширили її пізнавальний простір та синонімічні можливості.

Тому хибна думка, що все запозичене — погане. Однак не менш хибна думка, що все запозичене — хороше. Важливо дотримуватися міри корисного запозичення. Якщо чужомовні впливи перебирають через край, то природно активізується пуристична протидія їм. Коли бачиш, що в науковій термінології чужа лексика перевищує всі розумні межі, а питомі слова при цьому зухвало витісняються, тоді хоч-нехоч доводиться ставати пуристом. Знаний український лінгвіст О. Ткаченко пише, що носії мов із міцними соціолінгвістичними позиціями загалом толерантно ставляться навіть до значних запозичень. Зовсім інакше до них ставиться той народ, чю мову загрожує поглинути інша, сильніша мова. Слабша мова не має права на лексичне змішування, бо це може стати початком її кінця. Без пуризму вона приречена на поступове витискання й у кінцевому підсумку на повне вимирання [5].

Добре, коли розумна кількість іншомовних слів поповнює лексикон, підтримуючи його виражальні можливості на сучасному рівні. А от неконтрольована навала запозичень криє в собі небезпеку мовної ерозії: сильніша мова, вторгаючись в інші, менш потужні чи відверто слабкі мови, пересичує їх чужими позичками, через що ті кінцево кінцем потрапляють у лексичну залежність від неї. Академік Л. Булаховський попереджав: корисність запозичення обертається на свою протилежність, коли через невпинний чужомовний тиск у мовців занепадають власні творчі сили й слабшає контакт з прямими носіями рідномовної стихії. Рабське запозичання, хай навіть і культурних слів,

за певних умов може загрозувати цілісності народу і призвести до його розпаду [6].

Натомість пуризм обстоює самодостатність мови: своїми питомими засобами вона спроможна точно передати більшість нових понять і термінів (та ж англійська мова яскраво це підтверджує). Орієнтація мови на власні сили зміцнює її внутрішню будову, посилює і гармонізує взаємодію лексичного та словотвірного рівнів, а головне — творчо розвиває її. Зайве позичати, коли у своїй мові можна створити рівнозначні слова й до того ж більш милозвучні. Розбудова та широке функціонування власних терміносистем мають і суспільну значущість, адже засвідчують високий науковий потенціал країни.

Пуризм допомагає підтримувати природний баланс між споконвічним і запозиченим. У повазі до мовної традиції, у прагненні зберегти українську мову українською, у бажанні розбудувати термінологію на питомих багатствах немає нічого ганебного чи вартого осуду.

Дехто засумнівається: чи доцільно підтримувати самоцінність української термінології, якщо фахове словництво загалом тяжіє до інтернаціоналізації? Наука, мовляв, кордонів не знає, тож національні терміносистеми доцільно уніфікувати відповідно до світових стандартів (причому під «світовими стандартами» тут зазвичай розуміють англійську термінологію). Вигоди від цього очевидні: єдність наукової лексики пришвидшує обіг інформації, поліпшує співпрацю вчених різних країн, спрощує опанування чужих мов.

Виходить, на вівтар міжнародної зрозумілості треба покласти простоту і доступність власної термінології. Дуже дивна позиція! Вона тільки позірно ґрунтується на «природній необхідності», а насправді нагадує доводи тих, хто намагається виправдати занепад і відмирання національних мов, посилаючись на всюдисущу глобалізацію. Так, наука — явище міжнародне, але ж не можна на цій підставі відмовлятися

від питомої основи в термінології. Бо якщо послідовно керуватися принципом «мінімальних розходжень» і позаміняти власні терміни англійськими, то врешті-решт виявиться, що граматики наукової мови лишилися українською, а лексика — всуціль неукраїнською.

Мова передусім для її носіїв. Авторіві треба чітко визначити, на кого розраховано публікацію: на співвітчизників чи на міжнародні наукові кола. Для перших пишуть рідною мовою, використовуючи природну й питому для неї термінологію, для других — мовами міжнародного спілкування. При цьому важливо пам'ятати, що змістову тождність українських і чужих термінів має закріплювати не так спільна форма, як їхні визначення та поняттєва віднесеність. Таким чином, процеси глобалізації зовсім не звільняють нас від обов'язку розбудовувати власний науковий лексикон. Вилучення з української літературної мови питомої термінології, як і взагалі занепад наукового стилю, безперечно, збіднить її.

Роботи тут непочатий край. Її вихідним пунктом має стати та проста істина, що українська наукова мова, подібно до інших європейських мов, своїм корінням міцно пов'язана із загальнонародною мовою. Хоч національних наук немає, як і немає національної таблиці множення, мова науки не повинна поривати зі своїм національним ґрунтом. Свідома орієнтація на живомовні джерела цілком виправдана, оскільки для наукового стилю природне й правильне все те, що є традиційним, питоим, своєрідним. Кожна літературна мова має право плекати власні термінотворчі традиції. І немає підстав одмовлятися від них на користь традицій якихось інших, хай і більш розвинених, мов.

Не забуваймо, що науковий словник може успішно поповнюватися не лише запозиченнями, а й народною лексикою. Чимало побутово-розмовних українських слів набули абстрактно-термінологічного зна-

чення: *вага, варити, довгота, додаток, дослід, живий, закінчення, кислий, кільце, кулак, рівняння, рух, середній, сила, спостереження, струм, судження, увага, хвиля, частка, явище* тощо. Через метафору безперешкодно термінізувалися десятки загальноновживаних іменників, що позначають конкретні предмети: *бабка, барабан, батіг, віночок, вічко, ворота, вузол, гніздо, гусениця, джерело, дуга, журавель, зуб, китиця, ківш, кільце, клітина, ковадло, кожух, коло, кора, корінь, коромисло, кошик, лопатка, лялечка, мішок, палець, підошва, піч, подушка, поле, пояс, пробка, ребро, рукав, свічка, серезка, стовпчик, суржик, тарілка, тіло, хвіст, хомут, чашечка, шийка, щітка, яма* та багато інших. Причому народно-розмовне минуле цих термінів зовсім не надає їм якогось «зниженого» відтінку і не перешкоджає повноцінню функціонувати в книжній науковій мові.

Крім спільнослов'янської та спільнослов'янської, в різних українських термінотворчих системах вживається й самобутня лексика, постала на основі власних словотворчих засобів: *дієслово, іменник, наголос* (мовознавство); *здібність, розуміння, уява* (психологія); *громадянин, діловодство, службовець, урядовець, злочинець, спадкоємець, судочинство* (держава і право); *виробник, прибуток, споживання* (економіка); *глей, довкілля, комаха, людина* (біологія); *пухлина, струс, сухоти* (медицина); *добриво, соняшник, тваринництво* (сільське господарство); *добуток, множина, обчислення, похибка* (математика); *густина, заломлення, речовина* (фізика); *водень, вуглець, кисень, рідина, сполука* (хімія); *важіль, вмикач, змикач, знаряддя, лецата, підойма, рушій* (техніка); *вантажівка, залізниця, літак, пальне* (транспорт); *винахідник, галузь, ділянка, дослідник, облік, обсяг, підсумок* (загальнонаукова) тощо. Усі ці приклади доводять неабиякі словотвірні можливості української мови. Утім, якби вона мала в минулому сприятливіші умови для розвитку, оригінальних термінів у ній було б значно більше. Неусталеність власних термі-

нологічних традицій примушує нас сьогодні більше запозичати, ніж творити самим.

Власні джерела української мови аж ніяк не вичерпалися. Однак при розбудові наукової термінології їх використовують до прикраси мало. Ми активно переймаємо чужі слова навіть тоді, коли нескладно побудувати український термін. У нас навіть не виникає сумнівів, чи потрібні такі запозичення, чи немає інших способів називати нові поняття, чи не можна ці поняття висловити по-своєму — точніше і яскравіше.

Нові речі, явища, абстрактні поняття з'являються постійно, тож наша мова має бути досить гнучкою і рухливою, щоби швидко породжувати відповідні назви. Якщо ми хочемо, щоб завтра українська мова не потонула в океані глобалізації, а збереглася як мова сильна й самобутня, вона має стати передусім творцем, а вже потім наслідувачем. Це аж ніяк не означає, що її треба наглухо одгороджувати від іншомовних впливів і заповзятю викорінювати вже усталені запозичення. Не варто шарахатися в іншу крайність! Ідеться про те, щоби збільшити кількість і частотність питомих слів, активізувати українські корені.

Отже, назріле завдання в розбудові й нормуванні нашої термінології — усунути нерівновагу між питомих і запозичених, досягти гармонії між цими двома складниками. Нам бачаться три реальних шляхи досягти цієї мети.

По-перше, варто пам'ятати, що до багатьох запозичень у нас є питоми синоніми: *акумулювати* — *збирати*, *нагромаджувати*, *накопичувати*; *асептичний* — *знезаражувальний*; *вакцинація* — *щеплення*; *вібрація* — *коливання*; *деградація* — *занепад*; *деформація* — *викривлення*, *нівечення*; *дисиміляція* — *розподібнення*; *спорадичний* — *поодинокий*; *стратифікація* — *розподілення*, *розшарування*; *транзитивний* — *перехідний*. За нашими (далеко неповними) підрахунками, серед загальнонаукової та найпоширенішої спеціальної лексики таких пар налічується не

менше тисячі, причому до одного запозичення часом існує по кілька питомих відповідників. Зазвичай їх наводить тлумачна частина словників іншомовних слів.

Традиційно вважалося, що синоніми в термінології небажані, а тому їх слід усувати, причому кандидатом на вилучення («елімінацію») часто-густо ставало питоми слово. Обґрунтовувалося це потребою функціонального розмежування синонімів: оскільки у власних відповідниках, мовляв, послаблено відтінки книжності й офіційності, їх слід уживати в розмовному й художньому стилях, а для наукового природніші запозичення, бо вони входять до інтернаціонального фонду. З погляду поміркованого пуризму така настанова видається хибною і несправедливою. Інакше, як «лексичною сегрегацією», її не назвеш. Ми не бачимо підстав, чому, приміром, у науковому тексті замість питомих слів *різномірний*, *роззброєння*, *описовий*, *визначати*, *зумовлювати*, *спричиняти*, *порівняльний*, *відповідник*, *згущувати*, *ущільнювати*, *очищений*, *вторинний* конче мають уживатися запозичення *гетерогенний*, *демлітаризація*, *дескриптивний*, *детермінувати*, *компартивний*, *еквівалент*, *конденсувати*, *рафінований*, *секундарний*. Перші нічим не гірші за других, а здебільшого навіть кращі. Огульно забороняти запозичення — значить штучно збіднювати лексику, але й нехтувати питоми синоніми в науковому стилі означає те саме. Для наукової мови вони не перешкода, а основа й поштовх до становлення власної термінології.

Частину термінів-синонімів становлять кальки (*демократія* — *народовладдя*, *об'єкт* — *предмет*, *орфографія* — *правопис*). Калькування — другий важливий шлях породження спеціальної лексики на питомих засадах. Строго кажучи, це теж запозичення, але особливе: тут копіюється значення та спосіб будови терміна, а зовнішня форма передається власними морфемами. Калька є, по суті, буквальним перекладом, і тому сприймається як питоми слово.

Наша термінологія збагатилася багатьма кальками з різних мов. Наприклад, з латини: *землеробство (agricultura)*, *підмет (subjectum)*, *відсоток (procentum)*; з французької: *міжнародний (international)*, *розвиток (développement)*; з німецької: *підприємство (Unternehmen)*, *поняття (Begriff)*, *світогляд (Weltanschauung)*. За радянських часів багато кальок утворилося з російської мови: *викрутка*, *запобіжник*, *напівпровідник*, *невагомість*, *обчислювач*, *співробітник*, *співдружність* тощо.

Калькування — більш осмислений спосіб збагачувати термінологію, ніж сліпе запозичання. Кальки точніше передають сенс оригіналу, а головне — краще вписуються в лексичний і словотвірний рівні мови. Якщо прямі запозичення притлумлюють зростання питомих коренів, то кальки, навпаки, збуджують їхні словотвірні можливості. У цьому разі вплив іншої мови виявляється дуже корисним.

Третім шляхом розбудови питомої термінології є породження своїх назв: коли виникає нове явище чи поняття, мовець самостійно підшукує для нього близький за сенсом відповідник серед питомої лексики або ж утворює термін на основі власномовних засобів. Для самобутнього розвитку лексики цей спосіб є найважливішим і найкориснішим. Але, на жаль, практика оригінального термінотворення в нас зовсім занедбана, перебуває у приспаному стані. Читач у цьому легко пересвідчиться, коли спробує пригадати хоч якісь оригінальні українські терміни — не запозичення й не кальки, утворені за останні десятиліття й узвичаєні в нашій науковій мові.

Гірше того: той, хто сьогодні наважиться запропонувати науковій громаді українські відповідники якихось чужих термінів, ризикує стати жертвою комплексу мовної неповноцінності своїх колег. Замість подати ліпші варіанти, ті у кращому разі поплескають його по плечу як «шароварника», а в гіршому — закинуть вульгаризацію наукової мови, хуторянські потуги завести її на мандрівці примітивізму та відрубності. (Хоча не-

ологізми англійського походження ці принципові товариші сприймають з пієтетом, уважаючи їх цілком органічними, придатними до запозичання й широкого вжитку.) Якщо раніше своєрідності української наукової мови найбільше вадили політичні перешкоди й заборони, то сьогодні на заваді стоїть якась упереджена, зашкарубла невіра мовної спільноти в її творчі можливості.

Щоправда, нинішнє розкріпачення української мови дещо торкнулося і термінотворення. Наприклад, на лінгвістичному порталі «Mova.info» (<http://mova.info/>) розвивається відкритий проєкт, який має на меті виробити питомі відповідники для сучасних термінів. Відвідувачі можуть не лише довідатися про можливі способи їх перекладу, а й запропонувати власні варіанти. Ось деякі вдалі, на наш погляд, переклади комп'ютерних термінів: *browser* «програма для роботи в інтернеті» — *пересувка*, *cell* «елемент електронних таблиць Excel» — *комірка*, *cookies* «відомості про минулі звертання користувача до певного сервера» — *пен'яшки*, *double click* «два натискання миші» — *дво-тиск*, *hard drive* «жорсткий диск» — *записник*, *CD-ROM* «зовнішня пам'ять комп'ютера» — *кружало*, *homepage* «основна сторінка веб-вузла» — *домівка*, *hosting* «послуги з розміщення інформації на веб-вузлах» — *притулок*, *key* «клавіша» — *рудзик*, *performance* «продуктивність» — *швидкодія*, *space* «символ, що позначає пропуск між словами у тексті» — *прогалик*, *usability* «зручність роботи» — *ужитковість*. Поки що ці варіанти — лише пропозиції, але потенційно вони цілком могли б збагатити нормативну термінологію. Приємно, що пересічні мовці теж не байдужі до її розбудови на питомих засадах. Щоправда, робити це тільки на любительському рівні, мабуть, замало. Найкраще, коли термінологією опікуються досвідчені фахівці, які поєднують професійні знання з лінгвістичними.

 опомогати українській науковій мові оперативно пристосовуватися до су-

часних поняттєвих потреб і при цьому не поривати з питомою спадщиною — таким бачиться нам основне завдання термінознавства сьогодні. Щоб розмови не залишалися самими розмовами, а задуми втілювалися в конкретних справах, у цій діяльності слід зміцнити організаційне, координаційне начало. Бажано розширити права Комітету наукової термінології НАН України з перспективою відновлення Інституту української наукової мови. У складі Комітету варто створити комісії з різних галузей знання, які б регулярно видавали збірники обов'язкових і рекомендованих термінів. Обговорювати пропонувані варіанти доцільно на демократичних засадах — за участю якнайширшого кола зацікавлених осіб і установ. Прийняті ж рішення мають бути обов'язковими для всіх міністерств, відомств, науково-освітніх закладів, підприємств, редакцій і видавництва. Це не тільки дасть змогу подолати безлад у терміносистемах, а й заощадить багато часу й коштів.

В Україні й досі немає Центру реєстрації нових термінів. Заслуговеє на втілення ідея академіка А. Наумовця організувати Комісію швидкого мовного реагування, яка б оперативно відстежувала появу в літературі та ЗМІ нових запозичень і пропонувала натомість питомі відповідники. Щоб українська мова нарощувала власні сили для передавання нових понять, треба всіляко заохочувати перекладацьку роботу, а в університетах розпочати підготовку майбутніх термінознавців і наукових перекладачів. Важливо також цілеспрямовано формувати громадську думку, адже головною перешкодою для становлення самобутніх національних терміносистем є не стільки внутрішні особливості мови, скільки суспільна байдужість, несприйняття мови як культурної цінності.

Багато ще належить зробити й у суто теоретичному плані. Першочергове завдання тут — поглиблювати теорію термінозапозичень з огляду на сучасні глобалізаційні ре-

лії. Зокрема, треба з'ясувати, які типи й обсяги зовнішніх впливів є корисними для української мови, а які — руйнівними. При термінотворенні варто позбуватися російського посередництва й поступово відходити від англоцентризму. Натомість корисно цікавитися досвідом передавання наукових понять різними європейськими мовами. Чекає на своїх дослідників світовий досвід пуризму — як різні народи захищаються сьогодні від надмірних англомовних впливів. Усе корисне з цього досвіду доцільно узагальнити, аби по можливості застосувати на українському ґрунті.

1. *Воблий К. Г.* Організація роботи наукового працівника (Методика і техніка). — К., 1969. — С. 158.
2. *Наумовець А. Г.* Імплементція англіцизмів в українській мові // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. — Вип. IV. — К., 2001. — С. 19.
3. *Поварнин С. И.* Спор. О теории и практике спора. — СПб, 1996. — С. 45.
4. *Парандовський Я.* Алхімія слова. — К., 1991. — С. 245.
5. *Ткаченко О. Б.* Українська мова і мовне життя світу. — К., 2004. — С. 233, 245.
6. *Булаховський Л. А.* Вибрані праці: В 5 тт. — Т. 1. Загальне мовознавство. — К., 1975. — С. 270.

П. Селігей

ПИТОМЕ І ЧУЖЕ В ТЕРМІНОЛОГІЇ: ГАРМОНІЯ ЧИ КОНФЛІКТ?

Резюме

Ідеться про співвідношення власних та іншомовних елементів українській термінології. Обґрунтовується необхідність критично ставитися до надмірних запозичень та активніше послуговуватися питомими ресурсами при створенні нових наукових термінів.

P. Selihey

NATIVE WORDS VS. LOAN WORDS IN TERMINOLOGY: HARMONY OR CONFLICT?

Summary

The issue of the article is correlation of native words and adoptions in Ukrainian terminology. The necessity to critically reconsider excessive borrowings is substantiated as well as to use native elements more actively in creation of new scientific and technical terms.